

М. П. БОГУЦЬКА
ЗЕМЛЯ, ГРУНТ — СИНОНІМИ

У сучасній українській мові на позначення верхнього шару земної поверхні (земної кори) уживаються паралельні синонімічні назви *земля* і *грунт*. Кожна з цих назв має ще ряд значень, які виходять за межі синонімічних відношень.

Назва *земля*, що належить до спільноіндоєвропейського лексичного фонду, відома з певними фонетичними відмінностями у всіх слов'янських мовах (рос. *земля*, блр. *зямля*, пол. *ziemia*, болг. *земя* і т. ін.). У значенні «верхній шар земної кори» слово *земля* простежується в перших пам'ятках слов'янської писемності, засвідчується на матеріалі давньоруської і староукраїнської мов. Від давніх часів успадкувала його і сучасна українська мова. Пор.: Люті морози скували *землю*, прикрили її снігом глибоким (Панас Мирний); Там під *землею*, в шахтах, в глибоких ямах... працюють у темряві тисячі робітників (М. Коцюбинський); Стогне від болю козак, пальцями *землю* рис, вставати хоче, та не може (Г. Тютюнник).

Назва *грунт* належить до слів, засвоєння яких відбулося в період виділення української мови з спільнослов'янської (давньоруської) мовної єдності. Крім української мови це слово відоме білоруській, західнослов'янським, почасти південнослов'янським мовам. Джерелом цієї назви вважається с.-в.-нім. *grunt* «дно, земля, фундамент» (його відповідники є і в інших германських мовах), засвоєне українською мовою, очевидно, через західнослов'янські мови (Етимологічний словник української мови. К., 1982, т. 1, с. 606). У пам'ятках староукраїнської мови слово *грунт* у формі *грунтъ*, *кгрунт* спершу у значенні «земельні угіддя» засвідчується ще на початку XIV ст. Характерно, що у цьому значенні одночасно вживалося і слово *земля*, основне значення якого, як уже зазначалося, було «верхній шар земної кори». У слові *грунт* це значення простежується з XVI ст.: Двурь зь маєтностью до *кгрунту* спалено (Словник Тимченка). До речі, в даному випадку це слово в сполученні з прийменником *до* може тлумачитися і як фразеологізм у значенні «повністю, дощенту». Пор. вживання *грунт* у значенні «верхній шар земної кори»: Відшумить війна, над світом Світу березень заграє, І на *грунті* спопелілім Трави виростуть нові (М. Рильський); Мар'ян зупинився над своїм, ще не зораним *грунтом*, пальцями відколупав грудочку, розм'яв її в руках (М. Стельмах).

Розвиток значень цих слів ішов різними шляхами. Давнє спільнослов'янське слово *земля* в сучасній українській мові (див. Словник української мови) має шість значень і два їх відтінки (вони могли бути виділені і в окремі значення): 1) «третя по порядку від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця» (нове — термінологічне — значення, уживане в астрономічній науці) і відтінок до нього «місце життя і діяльності людей» (у давніших словникових працях це значення протиставляється небу); 2) «верхній шар земної кори» (найдавніше значення — спільне з одним із значень слова *грунт* з тією лише різницею, що воно не завжди означає, чи може існувати на цьому шарі рослинність); 3) «речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори» (це значення, не виділене в лексемі *грунт* у Словнику української мови, потенційно можливе в ній); 4) «суш» (на відміну від водяного простору)» (значення, яке віддалено можливе у слові *грунт*); 5) «грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин» (повністю тотожне із основним значенням слова *грунт*); 6) «країна, край, держава» (значення відоме в українській мові здавна, але в слові *грунт* не розвинулося).

Слово *грунт* стало багатозначним ще в староукраїнській мові. На матеріалі її пам'яток простежуються значення, відомі і в сучасній українській мові: 1) «верхній шар земної кори, придатний для життя рослин» (значення, спільне з другим значенням слова *земля*, але з вказівкою на його придатність для існування рослинності); 2) «морське, річкове і т. ін. дно» (значення, не засвідчуване, але потенційно можливе в слові *земля*); 3) «земельний наділ» (*заст.* — також не засвідчене, але можливе у слові *земля*, частково відоме в українській мові давнішого періоду); 4) «те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось» (значення, відсутнє в семантиці слова *земля*).

Таким чином, в основних своїх значеннях слова *земля* і *грунт* або збігаються повністю, або наближаються одне до одного.

Оскільки основа наукової термінології української мови, як і інших мов, складалася шляхом входження в спеціальний ужиток загальнонародних слів, назви *земля* і *грунт* у сучасній українській літературній мові вживаються також і на означення понять геологічної науки. При цьому їх термінологічне вживання уточнюється чи обмежується певними словами, переважно прикметниковими формами, напр.: *галунова земля, інфузорна земля, наносна земля, свинцева земля, лужна земля; глейовий ґрунт, вапнистий ґрунт, латеритний ґрунт, солонцюватий ґрунт, чорноземний ґрунт* та ін.